

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 47 Volume: 9 Issue: 47

Aralık 2016 December 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

EBÛ OSMAN el-MÂZİNÎ VE SARF İLMİNDEKİ YERİ
EBÛ OSMAN AL-MÂZİNÎ AND ITS ROLE IN ARABIC MORPHOLOGY

Halis DEDE*
Mehmet Şirin ÇIKAR**

Öz

Sarf ilmi Arap dili veya nahiv olarak tabir edilen Arap grameri içinde ele alınmış bir ilimdir. Kelimede meydana gelen değişiklikleri temel alan bu ilim, ilk dönemden itibaren ilgi görmüştür. Zira Arap dili kelimenin yapısında meydana gelen değişiklikle diğer dillerden farklılık arz etmektedir. Sarf ve tasrif kelimeleriyle dile getirilmesi de bunun en açık delilidir. Zira kelimelerle ilgili bir çekim ve dönüşümü ifade etmektedir.

Ebû Osman el-Mâzîni (249/863) erken dönemde yaşamış bir Arap Dilbilimcisidir. Alanıyla ilgili birçok eser yazmasına rağmen et-Tasrif adlı eseri sarf ilminde yazılmış müstakil ilk eser kabul edilmektedir. Bu eserin önemi ilk olmasıyla birlikte takip edilen yöntem ve içeriğidir. Zira el-Mâzîni, kendinden önceki alimlerin konuyla ilgili fikirlerine vakıf olmuş ancak kendi gayretiyle yeni bir bakış açısı getirmiştir. el-Mâzîni'nin bu kıymetli eserini İbn Cinnî'nin esere yazmış olduğu şerh olan el-Munsif adlı eserini temel alarak ortaya çıkardık. İbn Cinnî gibi değerli bir dilcinin bu esere şerh yazması da esere ayrı bir değer katmıştır.

Bu çalışmamızda el-Mâzîni'nin genel kişiliği ve sarf ilminin tarihini irdeledikten sonra bu önemli eseri şerhi vasıtasıyla elde edip içeriğiyle birlikte tahlil ettik.

Anahtar Kelimeler: Sarf, Mazini, Tasrif, Kelime.

Abstract

Arabic grammar at the beginning period was included nahiv (syntax) and sarf (morphology). Arabic Syntax researchs sentences and especially the differences at the end of the words in the sentence. On the other hand Arabic Morphology interest in the words.

Ebû Osman al-Mâzîni was a early period Arabic linguist. And he wrote a lot of books but his at-Tasrif is the first book had been wroten in Arabic morphology. Indeed, he emphasized in his work and stated that the reason for writing and teaching was to teach the methods that the Arabs followed in establishing the verbs and noun phrases. In saying this, he said that the language that is in use is the main determining power and source. So his method and ideas in Arabic morphology sperated in the book that we reached it through İbn Cinnî's commentary 'al-Munsif' and so in the context of this book we studied on Arabic morphology and its importance.

Keywords: Morhpology, Sarf, Tasrif, Mazini, Word.

Giriş

Arap dil ilimlerinin temelini oluşturan alt ilim dallarından biri de sarf ilmidir. Kelimenin yapısı ve şekliyle ilgilenen bu ilim dalı, erken dönemlerden itibaren Arapçanın diğer bölümünü oluşturan nahiv ilmiyle birlikte ele alınmış ve ciddiyetle üzerinde durulmuştur.

Arap toplumun doğuştan sahip olduğu dil melekesi ve selika, İslam dini ile birlikte, Arap dilinin kökleşmesine vesile olmuş ve ilahi kaynaktan beslenerek yayılmasında katkıda bulunmuştur. Ancak İslam dininin yayılma ve gelişmeler sonucu karşılaştığı farklı kültür ve milletlerden dolayı bir takım etkilenmelere ve dil bozulmalarına maruz kalmıştır. Bu etkilenmelere karşı Dini kaynakların güvence altına alınması ve dilin orijinalliğinin korunması gibi nedenlerle Arap dili gramerinin kuralları belirlenmeye başlanmıştır. Belirlenen ve zaman içerisinde gelişerek muazzam bir miras haline gelen bu çalışmalar, salt bir dini vecibenin ürünü olmasının yanı sıra dilbilim çalışmalarının bizatihi kendisini oluşturmuştur.

Dil âlimleri, Arapçayı bozulmalara karşı korumak için ilk adım olarak dili oluşturan müfredatı bedevi Araplardan toplamak suretiyle lügat çalışmalarına başlamışlardır. İkinci adım olarak da Arap dilinin kurallarını belirlemeye çalışmışlardır. Başka bir ifadeyle gramer kurallarını vaz' etmek, hatalı kullanılan kelime ve terkipleri ayıklayıp fasih Arapçayı bunlarla tedvin etmişlerdir.(Ergüven, 2007: 178-179)

Arap grameri çalışmaları ilk dönemlerde " Nahiv İlmi " üst başlığı altında bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu yüzden o dönemde yapılan nahvin tanımı: " هو علم يعرف به أحوال الكلمة العربية إفراداً وتركيباً " Arapça: kelimenin, müfred ve mürekkep¹ olarak durumlarının kendisiyle bilindiği ilimdir" şeklinde yapılmıştır.²

* Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri Eğitim Merkezi.

** Prof. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ " Müfred "ten maksat müstakil olarak kelimenin yapısını inceleyen sarf ilmi, " mürekkep "ten maksat ise cümle şeklinde kelimenin hallerini ele alan nahiv ilmidir.

Gramerin ikinci dönemine tekabül eden hicri 150'li yıllardan itibaren sarf ilminin konuları, belirgin bir şekilde nahiv kitapları içerisinde görülmeye başlamıştır. (Şatır, 1983:69; Tantavî, 41)

Hicri 220/835'den 292/907'ye kadar gramerin üçüncü merhalesi olan bu dönemde sarf ve nahiv ilimleri olgunlaşarak kemale ermiş ve sarf ilmi, Ebû Osman el-Mâzinî'nin önderliğinde nahivden ayrılıp müstakil bir ilim haline gelmiştir. Bu dönemde daha önceki eksik konular tamamlanmaya, mücmel olanlar tafsil edilmeye, müphemler açıklanmaya, ıstılah ve tanımlar tamamlanmaya çalışılmıştır.

Sarf ilminin bu önemini bilen ve bu alanda ilk eser yazan dilcilerden biri de Ebû Osman el-Mâzinî (175-791/249-863) olmuştur. el-Mâzinî, *et-Tasrîf* adlı kitabıyla bu alanda müstakil bir eser yazmıştır. Bu eserin günümüze ulaşmış ilk müstakil eser olma vasfı kendisine sarf ilminin kurucusu ünvanını kazandırmıştır. el-Mâzinî'nin bu kitabını günümüze ulaştıran ve böyle güzide bir eseri sonraki nesillerle buluşturan kişi, Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî olmuştur. İbn Cinnî, sarf ilminin konularını az ve öz bir biçimde ele alan söz konusu kitabı, büyük bir ehemmiyetle şerh ederek eserin kalıcılığını sağlamıştır.

Sarf Kelimesinin Etimolojisi

Sarf ilmi isimlendirmesinin tahlili yapılırken, sarf ve tasrîf kelimeleri öne çıkmaktadır. Sarf/الصرف sülasi mücerred olan s.r.f. fiilinin mastarı olup lugatta; bir nesneyi çevirmek, döndürmek, zamanın getirdiği vakalar, hile, meyletmek, adâlet ve istikamet üzere olmak, kelimeyi tenvinli getirmek gibi anlamlara gelir. Yine öğretmenin çocukları okula salmasına, " صرف الحدث " ibaresiyle; bir sözü süslemek ve söze yalan karıştırmak, " صرف الدراهم " ifadesi ile de; para bozdurmak (İbn Manzûr, 2010: XI/90; Süha, 2004: 21) ve " لا يُقبل منه صرف " (Buhârî, 1998: 356 hadis-i şerifte de bazı âlimlere göre tövbe etmek, yüz çevirmek demektir.)

Âlimler, sarfın lügat anlamını genel olarak: Tahvil (bir durumdan başka bir duruma dönüştürme), tağyir (değiştirme) ve intikal (bir yerden bir yere naklolma) şeklinde üç başlıkta ele almışlardır. İlk iki anlamdaki kullanımına, " فاستجاب له ربه فصرف عنه كيدهن " (Rabbin onun duasını kabul etti ve kadınların hilesini ondan savdı) (Yusuf, 12/34) " ثم صرفكم عنهم ليبتليكم " (Sonra Allah denemek için sizi onlardan alıkoydu) (Ali-i İmrân, 3/152) ayetleri örnektir. Üçüncü anlamdaki kullanımına örnek ise صرف الدراهم yani paranın birinin mülkünden başka birinin mülküne geçmesi (Ganîman, 2010: 5) ya da paranın birinin diğerinden kıymetli ve değer itibarıyla fazla olmasıdır.(Fîruzâbâdî, 2005: 827)

Tasrîf (التصريف) ise sülasi mezid olan sarrafe صرّف fiilinin kurallı mastarı olup değiştirmek, dönüştürmek, bir halden bir hale ya da bir yönden başka bir yöne çevirmek anlamlarına gelir. Sarf kelimesinden farkı ise bunda mübalağa ve çokluk anlamlarının olmasıdır. " تصريف الأمور " işleri idare etmek anlamındadır. (Fîruzâbâdî, 2005: 827) Kur'an'ı Kerim'de هم يصدفون ثم انظر كيف نصرف الآيات (Bak delilleri nasıl da açıklıyoruz, onlar hâlâ yüz çeviriyorlar) (En'am, 6/46) وتصريف الرياح والسحاب المسخر بين السماء والأرض (Rüzgârlarının yönünün değişmesinde ve göklerle yer arasında kendileri için tayin edilmiş belli güzergâhlarda akan bulutlarda...) (Bakara, 2/164) Ayetlerinde ise tahvil, tebyin ve tağyir anlamlarında kullanılmıştır.

Sarf kelimesi sülâsi mücerredten ve tasrîf kelimesi de sülâsi mezitten olması yani harflerin değişip çoğalması mananın da değişmesini her ne kadar gerektirse de mutekaddim dil âlimleri bu iki kavram arasında fark gözetmeyip ikisini de sarf ilmi için kullanmışlardır. (alp, 2014: 41) Şu kadar var ki onlar "tasrif" ifadesini, bir kelimeyi alıp mevcut başka bir kelimenin vezninden yeni bir kelime elde etmek anlamında kullanmışlardır. Şöyle ki kelimeyi farklı vezinlere koyup çekimini yapmışlardır. Tasrîf bu anlamıyla sarfın bir parçası konumunda olmuştur. Başka bir ifadeyle ilk dönem dilciler, مسائل التصريف وعمل الصرف gibi ifadelerle tasrîfi, sarftaki alıştırmalara indirgemişlerdir. (Necâr, 1994: 25) Ancak es-Sekkâkî (ö. 626/1229)'nin sözcük yapılarına özgü *es-Sarf* terimini kullanmasıyla birlikte yaygınlık kazanmış ve sonraki dönemlerde bu terim kullanılagelmiştir. (Kızıklı, 2007: 256)

İstılahi anlamı ise sarf ve nahiv âlimleri arasında farklı tanımlar yapılmakla birlikte genel anlamda: *Asıl kabul edilen kelimeyi, farklı anlamlar elde etmek için değişik fiil ve isim vezinlerine dönüştürmek veya i'rab ve bina dışında kelime durumlarının kurallarını inceleyen ilim olarak tanımlanmıştır.*(İbn Hacib, 2010: 59)

Sarf İlminin Tarihesi

İlk dönem çalışmalarında Arap dili gramerinin her iki bölümü olan sarf ve nahiv kısımları nahvin çatısı altında ele alınıyordu. Sarfın konuları nahvin konuları arasında karışık bir şekilde işlenmekteydi. Nitekim Sibeveyhi gibi mutekaddim dilciler sarfı müstakil bir ilim olarak görmeyip nahvin bir parçası sayıyorlardı. Dolayısıyla eserlerini bu iki ilmi cem ederek yazmışlardır. Bu yöntem daha sonra yazılan el-Müberred'in *el-Muktedab*, İbn-i Serrâc'ın *el-Uşûl fi ilmi'n-nahv*, İbn-i Usfûr el-İşbilî'nin *el-Mukarrîb*, ez-Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*, Ukberî'nin *el-Ubab* ve İbn-i Malik'in *el-Elfiyye*'si gibi nahve dair eserlerde de görülmüştür. Sarf alanında müstakil eserler kaleme alanlar ve ondan sonraki nesillerden bazıları da yine aynı şekilde nahvi ana çatı; sarf ilmini, delalet ilmini ve ilmü'l-Esvât gibi disiplinleri bu çatının altında birer

bölüm olarak görmüşlerdir. Ancak hicri III. yüzyılda Sarf ilmi (morfoloji) hemen hemen ayrı bir ihtisas sahası haline gelmiştir. (Gündüzöz, 1997: 193)

Sarf ilmi, bir disiplin olarak ortaya çıkmadığı ve nahiv ilmi bünyesinde ele alındığı bir ortamda tekâmülünü her ne kadar tamamlamamış olsa da kendisine bir takım usul ve kaideler konulmuştu. İlk olarak ortaya konulan ve sarf ilminin üzerinde inşa edildiği iki kavram, müştak ve camid kavramları olmuştur. Bunlardan müştak kavramı, sarf alanına girebilecek tüm kelime yapılarını temsil ederken camid kavramı ise sarf ilminin alanına giremeyen kavramları örneklemektedir.

Halil b. Ahmed, kelimenin mücerred-mezid harfleri üzerinde durmuş, kök halindeki kelimenin üçten az ve beşten çok olamayacağını söyleyerek mizan-ı sarfiyi (فعل) icat etmiştir. Mezid kelimelere bakarak mezid olan “ سألتمونيها ” harflerini keşfetmiştir. Bu sayede i’lal ve ibdal konusunda ortaya konulan kurallar, menşe olarak kendisine bir dayanak noktası bulmuştur. Bu kuralların yanı sıra vaz’ı Halil b. Ahmed’e dayandırılan diğer bazı sarf konuları; kelime iştikaki ve çekimi, memdud, maksur, musaggar, mensub ve kalb konularıdır. (Dayf, 1968: 36, 56)

Halil b. Ahmed’den sonra gelen öğrencisi Sibeveyhi de hocası ve diğer âlimlerden aldığı eğitimle sarf ilmine katkılarda bulunmuş ve kendisinden önceki malumatları da toplayarak *el-Kitab* adlı eserini oluşturmuştur. Bu eserin, sarf ilmine ait içermiş olduğu bazı konular şunlardır: ismi alet, ismi merre, ismi mekân, ismi tasgir, fiilin kısımları, mastar, ismi fail, ismi mef’ul, sıfat-ı müşebbehe, ismi tafdil, mübalağalı ismi fail ve ismi zaman.

Sibeveyhi’nin nazarında sarf ilmi kıyaslamadan ibarettir. O, fiil ve isim kalıplarına ait kuralları oluşturmaya çalışırken çokça örneklendirme yaparak birbirine uyan aynı tür kelime yapıları için kalıplar oluşturmuştur. Bu işlemi yaparken de azami derecede kelimeler arasında kıyaslama yapmış ve oluşturduğu kurala uymayan kelime yapıları çıkarsa, işlemini tekrar farklı bir durum üzerinden denemeye çalışmıştır. Böylece Sibeveyhi’nin sarf ilmi alanındaki katkısı nahiv ilmine nazaran azımsanmayacak derecede hatta ondan belki de daha ağırlıklı bir durumda olmuştur.

Ebû Osman el-Mâzinî, Sibeveyhi ve Halil b. Ahmed’in de aralarında bulunduğu kendisinden önceki âlimlerin yöntemlerini çok fazla değiştirmeden ve Sibeveyhi’nin *el-Kitab*’ında bulunan sarf bahislerinden yararlanarak, onun bu kitabındaki sarf konularını bir araya getirip *et-Tasrif* adlı kitabını oluşturmuştur. Günümüze kadar ulaşan bu ilk müstakil³ eseriyle Sarf ilmine bağımsızlığını böylece kazandırmıştır. el-Mâzinî, Sibeveyhi’nin kitabından yararlandığı için tabii olarak bu iki eserin bazı konularında görülen birtakım benzerlikler, bazı alimlerce farklı algılanmıştır. Bu durum, el-Mâzinî’nin özgün ve bağımsız bir çalışma ortaya koymadığı ve dolayısıyla *el-Kitab*’ın bir kopyası olduğu nazarıyla mülhaza edilmiştir. Ancak bütün bunların yanı sıra el-Mâzinî’nin bu eseri, sahasında tek olduğu fakat sarf ilminin tüm konularını ve meselelerini ihtiva etmediği ifade edilmiştir. (Müberred, 1994: I,92-93)

Sarf ilmi, ilk olarak Arapların kullandıkları kelimelere bakılarak kullanmadıkları kelimeleri kıyaslama yoluyla sigâ/kalıplar oluşturulup alıştırmaya yapıma şeklinde tasrif adıyla tezahür etmiştir. Bu da mu’tel olan ve olmayan isim, sıfat ve fiiller bağlamında ele alınmıştır. Burada belirtilen tasriften maksat, Arapların kullandıkları bir misalin üzerine onların kullanmadıkları bir misali getirip alıştırmaya yapmaktan ibaret olan dar kapsamlı tasrifdir.

Sarf ilmini ortaya koyma ve bu alanda gayret gösterme önceliğini Kûfeli âlimler yapmıştır. er-Ruâsî ve Muaz el-Herrâ ile başlayarak el-Ahmer gibi alimlerle devam etmiştir. Bunlardan sonra gelen Basralı âlimlerden Sibeveyhi’nin öğrencisi Kutrub ise Basralıların bu alanda geri kalmaması ve Kûfelilerle rekabet etmesi için *el-İştikak* ve *el-İlel* adlı iki eseri kaleme alarak İştikak ilmi adı altında sarf alanında çalışmalar kaydetmiştir. (Cürcânî, 1995: 28) Nihayetinde Sibeveyhi, el-Mâzinî, İbn Cinnî vb. âlimlerin çalışmalarıyla sarf ilmi konuları tekâmülünü tamamlamıştır. Bundan sonraki çalışmalar ise bu ilmin derlenmesi, daha geniş örneklendirilmesi ve daha sistemli hale getirilmesi gibi konular üzerinde olmuştur.

Bu noktada sarf ilminin aşamalı bir şekilde tarih sahnesine çıkışına bakıldığında onun, farklı görüşlerin ileri sürülmesiyle birlikte genel anlamda üç aşamadan oluştuğu görülmektedir. Bunlar;

Birinci aşama: Nahiv ilmiyle iç içe bir şekilde nahvin başlangıcından Sibeveyhi’ye kadarki dönemdir. Bu aşamada bazı sarf ilmi konuları münferiden ele alınıp incelenmiş ve bu konular hakkında günümüze ulaşmayan bazı eserler kaleme alınmıştır. Fakat bu istisnai durumların dışında genel olarak Sibeveyhi’nin eserinde de görüldüğü gibi sarf, nahivle birlikte ele alınmıştır. Bu aşamada sarf ilminden kast edilen yukarıda da ifade edildiği üzere alıştırmaya yapmaktan müteşekkil dar kapsamlı sarftır.

İkinci aşama: Sarf alanında gerek bazı konuları gerekse tüm konuları ihtiva eden müstakil eserlerin yavaş yavaş kaleme alınmasıyla başlamıştır. Bu çalışmalar, Ali b. Hamza el-Kisâî ile başlayıp Ebû Cafer er-

³el-Mâzinî’nin bu kitabından önce Ali b. Hasan el-Ahmer, Yahya b. Ziyad el-Ferrâ ve Ahfeş el-Evsat’a da sarf ilminde müstakil olarak kaleme alınan aynı adla kitaplar nispet edilmişse de bunlar günümüze kadar ulaşamamıştır.

Ruâsî, Ali el-Ahmer, el-Ferrâ, el-Cermî, te-Tevvezî ve İbn Sikkît gibi âlimlerle devam ederek el-Mâzinî ile zirveye ulaşmıştır.

Üçüncü aşama: Hicri altıncı ve yedinci asırlara tekabül eden, sarf ilmi tedrisatının zirve yaptığı, kaynaklarının bütün sarf konularını cem ettiği, bunların sistematik bir şekilde te'lif edildiği, son derece açık, anlaşılır ve dakik bir şekilde yazıldığı bir döneme rastlamaktadır. Bu dönemin önde gelen âlimlerinden en meşhuru İbnü'l-Katta' es-Sikelî (ö. h.515) olmuştur. O, sarf alanında yazmış olduğu *Ebnîyetü'l- esma ve'l-ef'al ve'l-mesâdir* adlı eseriyle sarf ilmine yeni bir dinamizm katmış ve kendisinden sonra gelen İbn Usfur, Ebû Hayyân gibi âlimleri de son derece etkilemiştir. Artık bu dönemde yazılan eserlerin kahir ekseriyeti ferdi bazı konularda değil, bütüncül bir şekilde sarfın tüm konularını kapsayıcı nitelikte olmuştur.

Sarf ilminin kurucusunun kim olduğu hususunda mütekaddim âlimlerden sarahaten yapılan açıklamalara pek rastlanmamaktadır. Çünkü ilk dönem uleması sarf ilmini müstakil bir disiplin olarak mülahaza etmedikleri için haliyle kurucusunun kim olduğu hakkında da görüş beyan etmemişlerdir. Burada onların, nahvin kurucusunun kim olduğu hususundaki görüşleri aynı zamanda sarfın da kurucusunun o olduğunu düşündükleri için her hangi bir beyanatta bulunmamış olma olasılığı da mevcuttur.(Hindâvî, 1989: 53)

es-Suyûtî, el-Hadrâmî'nin sarfın konularından biri olan Hemze'nin durumu hakkında malumat sahibi olduğunu hatta bu konuda *Kitabü'l-hemz* adında bir kitap yazdığını dolayısıyla sarfın kurucusunun o olduğunu ifade etmiştir.(Dayf, 1968: 34)

Şevkî Dayf, bu ilmin kurucusunun aynı zamanda nahvin de belli başlı kaidelerini ortaya koyup açıklayan Halil b. Ahmed olduğunu savunmuştur. Buna delil olarak da Halil b. Ahmed'in yazmış olduğu ve günümüzde de baskısı yapılan *el-Cümel fi'n-nahv* adlı eserini verir. Dolayısıyla nahiv gibi sarf ilmi konusunda da önemli adımlar atmış olan Halil b. Ahmed, bu ilme temel sayılabilecek kuralları tespit ettiği gibi bununla ilgili önemli terimleri de belirlemiştir. (Abdünnebi, 2010: 15-16)

Halil b. Ahmed gibi Sibeveyhi de sarf ilmine ciddi katkılarda bulunmuştur. Hocası Halil b. Ahmed'in sarf ve nahiv ilmine dair belirlemiş olduğu kaideleri ele alıp tavzih etmiş ve onlara bir takım ilaveler yaparak gramer ilmini bir üst seviyeye taşımıştır.

Bu konuda görüş beyan eden müteahhir âlimlerin başında gelen kişi Ebû Abdillah Muhammed b. Süleyman el-Kâfîcî (ö. h.879)'dir. O, âlimlerin Muaz (r.a.)'ın sarfı oluşturan ilk kişi olduğunda ittifak ettiklerini söylemiştir. Onun bu sözüyle kastının Muaz b. Cebel olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Celaledin es-Suyûtî, bu zatın Muaz b. Müslim el-Herrâ olduğunu söylemiştir.(Suyûtî, 2006: 159) Kûfeli âlimler de bu görüşü savunmuşlardır. Suyûtî, Muaz b. Müslim'den gelen kelime vezninin tespiti alıştırmalarına (Mesâilü'l-İmtihan) dair rivayete dayanarak Muaz b. Müslim'in sarfın kurucusu olduğu fikrinin savunulabileceğini ifade etmiştir. *Şeze'l-arf fi fenni's-sarf* kitabının sahibi Ahmed el-Hamelâvî de Suyûtî'nin bu fikrine katılmıştır.

Sonuç olarak el-Herrâ, sarfın prensiplerini değil bu ilmi temrinat bazında ilk defa tesis eden kişi olmuştur.(Gündüzöz, 1997: 296) Ayrıca es-Suyûtî'nin iddiasını dayandırdığı bazı sarf meselelerin tartışılması konusu herhangi bir dayanak ifade etmemektedir. Çünkü o dönemde bu gibi konular üzerinde tartışmak ulema arasında yaygındır. Ayrıca Abdülhamid Anter gibi âlimler de es-Suyûtî'nin bu görüşünde yanıldığını ifade etmişlerdir.

Sarfın kurucusu olarak ileri sürülen bir başka şahsiyet de el-Ahmer'dir. Bu da iki rivayetten kaynaklanmıştır. Bunlardan birisi el-Ahmer'in nahvin illetleri ve sarfın kalıp ve ölçüleri hakkında çok mahir olduğu görüşüdür. İkincisi ise Ebû Amr'ın öğrencisi el-Yezîdî'nin meclisindeki " Ebu Amr tasrifî bilmezdi. Onu biz kurduk" şeklindeki konuşmasıdır.(Abdünnebi, 2010: 18)

Bütün bu görüşlerin yanı sıra, sarf ilminin konularını ince detayına kadar ele alıp inceleyen, onları bir arada toplayıp sarf ilmini nahivden ayırarak müstakil bir disiplin haline getiren, sarf ilmindeki kelime yapılarını, kıyaslama yöntemlerini, hâsılı hemen hemen bütün konularını ortaya koyan ve bu konuda ilk müstakil eser olan *et-Tasrif* adlı kitabı yazan el-Mâzinî, bu eserin de günümüze ulaşması vesilesiyle sarf ilminin kurucusu kabul edilmiştir.

Ebû Osman el-Mâzinî bu eseriyle sarf alanında çığır açmış ve kendisinden sonrakilere örnek olmuştur. Artık bundan sonra ulema, ilimler arasında eser kaleme alma noktasında ihtisaslaşmaya gitmiştir. Kimisi sadece nahivde, kimisi sadece sarfta, kimisi sadece bu iki ilmi cem etmeye ve çok azı da eski gelenek üzere eserler yazmaya başlamışlardır.

el-Mâzinî ve et-Tasrif Adlı Eseri

Ebû Osman Bekr b. Muhammed b. Bakiyye veya b. Adiy ya da b. Osman b. Habib b. Şeyban b. Zühl b. Sâlebe b. Ukâbe b. Sa'b b. Ali b. Bekr b. Vail el-Mâzinî el-Basrî en-Nahvî, (Çelebi, I/412; İbnü'l-Enbârî, 1958: 140; İbn Hallikân, 2009: 149) Sedus Oğullarının mevlası iken daha sonra Mâzin b. Şeyban Oğullarına katılmış ve bu kabileye nispet edilmiştir. (Hamevî, 2012: 345) Basra'da doğan el-Mâzinî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 175/791 de doğduğu rivayet edilmiştir. Basra ekolünün önde gelen simalarından birisidir.

Vefat tarihiyle alakalı ağırlıklı olarak 247, 248 ve 249 tarihleri öne çıkmışsa da 249/863 tarihli görüş ağır basmış ve genelde muteber kaynaklarda bu tarih verilmektedir.(Kehhâle, 71)

el-Mâzinî i'tikadi yönden Şia'nın İmamiye mezhebine mensuptur. O, İsmail b. Mîsem'in görüşünü, bazı konularda ise Mürcie mezhebinin görüşlerini benimsemiştir. (Merzubâni, 1964: 220) Bu ilimlerdeki hocası, kelimcilerin imamlarından İbn Mîsem'dir. (Elmalî, 1994: 210)

Babası Muhammed b. Habib, nahiv ve kıraat âlimidir. Ebû Savvâr el-Ganevî ile bir ders halkası vardı. Bir gün bu ders halkasında oğlu Ebû Osman el-Mâzinî, daha çocuk iken babasına: " فترى الودق يخرج من خلاله " (...bu sırada bulutlar arasında çıkan yağmuru görmez misin? Nur, 24/43) ayetini okur. Ebû Savvâr, ayetteki خلال kelimesinin خَلَّل olduğunu söyleyip delil olarak da şu şiiri okur:

يشير بغمزة تخرجن منها خروج الودق من خلال السحاب

Göz işareti yaparak oradan çıkarlar;

Yağmurun bulutlar arasındaki süzülüşü gibi.

Bunun üzerine Muhammed b. Habib, bu okuyuşun kıraatlerden birisi olduğunu ve öyle de okunabileceğini dile getirmiştir. Ebû Osman el-Mâzinî de her iki kelimenin de mastar olması hasebiyle aynı olduğunu söylemiştir. (İbn Nedim, 1997: 67)

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. h.209), el-Asmaî olarak meşhur olan Ebû Said Abdülmelik b. Karib (ö. h.216) ve Ebû Zeyd Said b. Sabit el-Ensari (ö. h.215)'den ilim tahsil etti. (Suyûtî, 2006: 463)

el-Mâzinî bu üç büyük şahsiyetin dışında Ebû Ömer el-Cermî, Mahbub b. Hasan, Muhammed b. Selam el-Cehmâ, Yakub b. İshak b. Zeyd b. Abdullah b. Ebî İshak el-Hadramî ve farklı görüşler olmakla birlikte Ebû Hasan Said b. Mesa'de el-Ahfeş el-Evsat'tan (Kıftî, 1986: 281) da ders almıştır. Ayrıca İsmail b. Mîsem, Ebû Abbas Muhammed b. Yezid'den de ders aldığı rivayet edilmiştir.(Emin, 1999: 598)

Kur'an-ı Kerim kıraatini babası Muhammed ve Yakub b. İshak el-Hadremî (ö. h.205)'den, lügat ve şiiri Ebû Ubeyde'den, meâni, dil ve şiiri Asmaî'den,(Merzubani, 1964: 97-98) lügat, nahiv, ahbar ve şiiri Ebû Zeyd'den ve Sibeveyhi'nin kitabının tamamını ya da büyük çoğunluğunu el-Ahfeş el-Evsat'tan geri kalan kısmını da el-Cermî'den öğrendi. el-Mâzinî; Cermî ve Ahfeş'in vefatlarından sonra Basra'da Nahvin otoriter âlimi olmuştur.

Nahivcilerin altıncı tabakasında bulunan Ebû Osman el-Mâzinî'den pek çok kimse ders aldı. Bunların başında: Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberred, Ebü'l-Fadl er-Reyyâşi el-Abbas b. el-Ferec (ö. h.257), Ebû Ya'la Muhammed b. Ebî Zür'a el-Bâhilî (ö. h.257), Ebû Ali Ahmed b. Câfered-Deynûrî (ö. h.289), Ebü'l-Fadl b. Muhammed el-Yezîdî (ö. h.274), Abdullah b. Ebî Sa'd el-Verrâk (ö. h.274), Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hamza b. Hüseyin (ö. h.286), Yemut b. el-Mazra' b. Musa b. Seyyar (ö. h.303), Yakub b. Rustem (ö. h.304), gelmektedir. (İbnCinnî; 1999: 4) Bunlardan sürekli el-Mâzinî ile bir arada olan ve ondan pek çok rivayette bulunan en büyük öğrencisi el-Müberred'dir.

Ebû Osman el-Mâzinî, hicri ikinci asrın sonlarında, Abbasi devrinin başlarında Basra'da yetişti. Bu dönemin, Arapçanın gelişimi üzerinde büyük bir etkisi oldu. Bu dönem, gerek Arap olsun gerek acem olsun gerekse bedevi ya da hadari olsun Arap dilinin nesir, şiir, belagat ve edebiyatı gibi dile ait tüm kısımları üzerinde çalışma, eğitim-öğretimini yapma ve bunları yaygınlaştırmada adeta bir insan potansiyelli gelişim patlaması dönemi olmuştur.

Ebû Osman el-Mâzinî'nin İlmi ve edebi açıdan dopdolu olan böyle bir çevrede yetişmesi, elbette ki onun ruhunda, ilimleri tahsil edip öğrenmek ve bu ilimlerde derinleşmek için şiddetli bir rağbet, arzu ve gayret var etmişti. Berrak bir zihin ve güzel bir anlayışa sahip olan el-Mâzinî, kendi dönemindeki âlimlerin fesahat sahibi, bol ilim ve geniş kavrayış vasıflarını haiz olmaları, halifelerin ve ekâbir-i izâmın onlardan faydalanmaları gibi durumların etkisinde kalmıştır. Gözlerini kamaştıran ve onda bu denli büyük etki yaratan bu durum, sihirli bir kuvvet ile ona ilmi sevdirmiş ve ilim tahsiline onu sevk etmiştir.

Büyük bir gayretle aralıksız çalışmalarını sürdüren el-Mâzinî, özellikle Sarf ilminin meselelerine ve Kelam ilmine yoğunlaşmıştır. Öyle ki bu gayret, onu, Arapçanın önderi ve kelam ilminin otoriterlerinden biri haline getirmiştir. Nahiv ilminin yanı sıra yoğunluğunu bilhassa sarf ilmine vermiştir. Onun, nahiv ilmiyle kelâm ilminin arasını ilk cem eden kişi olduğu rivayet edilmiştir.(Veled Ebbah, 2008: 125)

el-Mâzinî, son derece zeki, çalışkan, araştırmacı bir ruh sahibi ve dikkatli bir âlimdir. Diğer insanların ilk görüşte fark edemediği birçok konuyu daha görür görmez anlayabilen bir özelliğe sahiptir. O, Halifelerle olan bağı ve onlardan gördüğü destek sayesinde ilmi çalışmalarını geniş imkânlarla ve derin bir iç rahatlığıyla sürdürmüştür. Onun bu çalışmalarındaki temel dayanağı ve yegâne kaynağı şüphesiz Sibeveyhi'nin *el-Kitab*'ı olmuştur. O, tedrisatını Ahfeş'ten sonra arkadaşı el-Cermî'nin yanında *ed-Dîbac* adlı kitabını oluşturuncaya kadar kalarak tamamlamıştır. Bu eserinden sonra *et-Tasrîf* adlı kitabını oluşturmuştur.

el-Mâzinî, *et-Tasrîf* adlı kitabını telif ederken hiçbir Kûfeli âlimin ismini zikretmemiştir. Böylece el-Mâzinî, Basralılar ile Kûfeliler arasındaki ihtilafa girmekten de kendisini muhafaza etmiştir. Ancak el-

Mâzinî, Basra âlimlerine olan bu itimadına rağmen zaman zaman onlara muhalefet etmekten ve onları bir takım görüşlerinde eleştirmekten de geri durmamıştır.

el-Mâzinî, dönemindeki nahiv âlimlerinin önde geleni ve girdiği her münazarada mutlaka başarılı çıkan biriydi. el-Müberred, onun nahivde ve kelimada mahir biri olduğunu ve Sibeveyhi'den sonra onun kadar nahiv bilgisine sahip birisinin olmadığını, kelimacılar ile münazara ettiğinde nahiv ilminden, nahivcilerle münazara ettiğinde ise kelim ilminden hiçbir destek almayacak kadar geniş bir bilgiye sahip olduğunu, el-Ahfeş'ten ders almasına rağmen onunla her münazaraya girdiğinde onu susturduğunu söylemiştir.

Ebû Osman el-Mâzinî çokça araştırma yapan ve üstün başarılı birisiydi. Hocası Ebû Ubeyd Ma'mer b. el-Müsenna, O'nu ileri düzeyde araştırma yapan ve ilerleme kaydeden anlamında " المتدرج النغار " ile vasıflamıştır. (İbn Cinnî, 1954: 7)

el-Mâzinî Basra'da vefat edip cenazesi Ebû'l-Fadl Abbas b. el-Ferec er-Reyyâşî'nin yanından geçince şöyle bir temsilde bulunur:

لا يُبعد الله أقواما رزئتهم
أفناهم حدثان الدهر والأبد
نُمدهم كل يوم من بقتنا
ولا يثوب إلينا منهم أحد

Allah (cc) ağır kaybını yaşadığım milletleri uzak tutsun,
Zaman afetlerinin ve ebediyetin kendilerini yok ettiği.

Her gün onlara göndeririz kalanlarımızdan.

Fakat onlardan bize hiç geri gelen yoktur.

Ebû Osman el-Mâzinî, nahiv ilminde Sibeveyhi'nin kitabı gibi büyük bir kitap telif etmedi ve bu konuda şu meşhur sözünü söyledi: " her kim Sibeveyhi'nin kitabından sonra nahiv ilminde büyük bir kitap yazmak isterse kendinden utansın." Kendisine ilim ehli hakkında soru sorulduğunda şu taksimatta bulunmuştur: " Kur'an ilimleriyle uğraşanların bazılarında bilgileri birbirine karıştırma ve zayıflık vardır. Hadis ehlinin içinde de o ilme kendinden bir şeyler katma ve ziyadelerde bulunma vardır. Şairlerde ise istikrarsızlık ve tez canlılık vardır. Nahivcilerde de işi güçleştirme vardır. Haberleri rivayet eden ravilerde ise yaptıklarının tümü zamansaldır. İlim ancak fıkıhtır." (Hamevî, 2012: 353)

el-Mâzinî'nin nahiv, sarf, aruz, kavâfi, kıraat vb. pek çok değişik ilim dalıyla ilgili kaleme aldığı eserleri mevcuttur. Bu eserlerden en önemlisi, en meşhuru ve bu çalışmanın yapılmasına da vesile olan sarf ilmi alanıyla ilgili *et-Tasrif* adlı kitabıdır. el-Mâzinî'nin eserleri arasında sadece bu ve el-Kavâfi (Mâzinî, 2006: 12) adlı eserleri günümüze ulaşmıştır.

el-Mâzinî'nin eserleri şunlardır: *et-Tasrif*, *Kitabü'l-İhbâr*, *Kitabü'l-Kavâfi*, *Kitabü'l-Elif ve'l-Lam*, *el-Mesâil*, *Kitabü'd-Dıbac fi Cevamî'* Kitabı Sibeveyhi, *Kitab Fî'l-Kur'an*, *Fi İleli'n-Nahv*, *Ma Telhenu* (*Yelhenu*) *Fihî'l-Amme*, *el-İklîl*, *Tefâsîru Kitabi Sibeveyhi*, *Kitabü'l-Arûd*, *Kitabü't-Ta'lik*. (Sezgin, 1988: 157)

Bir sarf mukaddimesi olan ve Sibeveyhi'nin *el-Kitab'*ındaki sarfla ilgili dağınık meseleleri bir araya getiren *et-Tasrif* adlı eser,⁴ gayet veciz, muhtasar, yanlışlardan ve gereksiz uzatmalardan hali bir kitaptır. el-Mâzinî, bu eserinde kabileler arasındaki lüzumsuz farklılıklara, gereksiz ayrıntılara ve konuyu karmaşık hale getirecek vecihlere yer vermemiştir. O, bütün gayret ve çabasını, sarfın usul ve kaidelerini en öz bir şekilde oluşturmaya ve bu kitapta sarf talebesine yeterli gelecek malzemeyi hazırlamaya sarf etmiştir.

el-Mâzinî, yalın ve eklemeli olan isim ve fiillerin kalıplarını oluştururken şu ifadeleri kullanır: " ben bu kitaba başlarken sana bu kalıpları yazmamın sebebi; Arapların, fiil ve isim kalıplarını kurarken izlemiş oldukları yöntemlerini öğretmektir. Sana herhangi bir konu hakkında bir soru sorulduğunda Arapların o konu hakkındaki kullanımlarına bak. Eğer onlar, benzerini kurmuşlarsa sen de ona göre kur... Senin için burada kıyas yapabileceğin kaideleri ortaya koyacağım...". Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere el-Mâzinî'nin bu eseri oluşturmasının amacı her şeyi açık seçik ifade etmek değil, gerekli öz bilgiyi bu alanla ilgilenen talebeye sunmaktır.

İbn Cinnî bu kitabın değerini ifade etmeye çalışırken; sarf alanında yazılmış kitaplar içerisinde en mükemmel olanı, gereksiz uzatmalardan, eski şahsiyetlerin anlamsız lafızlarından ve yeni olanların da birçok hatasından uzak bir telif olduğunu uzun uzadıya belirtmiştir. (Durmuş, 2011: 40/131)

et-Tasrif te sarf konuları bolca örneklendirme yapılarak ele alınmıştır. Kıyasi ve şaz olan konular, bazı Arap lehçelerindeki farklılıklara dayanılarak izah edilmiştir. Eserin pek çok yerinde geçen " bunlar sikalardan alınmıştır." ifadesiyle Arapça bilgisine güvenilen ulemayı kibar kast edilmiş olmalıdır. Çünkü kitapta Halil b. Ahmed, Sibeveyhi, Ahfeş el-Evsat, Yunus b. Habib ed-Dabbi, Asmaî ve Ebû Ubeyde gibi ilk Arap dilbilimcilerinden olan şahsiyetlerin görüşleri sık sık geçmektedir. el-Mâzinî yer yer bu görüşleri yorumlayıp aralarında tercihler yaptığı gibi yeri geldiğinde kendi görüşlerine de yer vermiştir.

⁴ Bu eserin tam metnini yüksek lisans tezimizin ekinde yayınladık. Bkz. Dede, Halis, *Sarf İlminde el-Mâzinî ve et-Tasrif Adlı Eseri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Prof. Dr. Mehmet Şirin ÇIKAR, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016) Van.

el-Mâzinî'nin bu eseri, sarf ilminin bütün konularını içerecek derecede kapsamlı bir kitap değildir. el-Mâzinî bu eserinde cemi, nesep ve taşğir meselelerinin çoğundan söz etmemiş ve kitabında bu konulara yer vermemiştir.

et-Tasrîf, İbn Cinnî'nin üzerine yazmış olduğu *el-Munsîf* adlı şerh ile günümüze ulaşmıştır. İbn Cinnî'nin en önemli ve hacimli eserlerinden biri olan bu şerh, İbrahim Mustafa ve Abdullah Emin tarafından Kahire'de 1954 yılında üç cilt olarak neşredilmiştir. Sarf alanında en güvenilir kaynak olan şerhin, ilk iki cildinde *et-Tasrîf*'in parça parça metni ve her parçanın devamında şerhi, üçüncü cildinde " Tefsîrül-Luğa min Kitabi't-Tasrif li'l-Mâzinî " başlığı altında metinde geçen garip kelimelerle anlaşılması zor yerlerin izahı yapılmıştır. Bazı kaynaklar bunu, İbn Cinnî'ye ait el-Mâzinî'nin *et-Tasrîf*'i üzerine yapılmış müstakil bir eser olarak ele almıştır. Üçüncü cildin son kısmında da " Mesail fi Avîsî't-Tasrif " başlığıyla yapay vezin tespiti temrinleri ele alınmıştır. İbnYaiş olarak meşhur olmuş olan Ebü'l-Bekâ Yaiş b. Ali (ö. h.643), bu şerhe bir haşiye yazdığı kaydedilmektedir.(Çelebî, I/412) Ayrıca İbn Cinnî'nin bu şerhi, Muhammed Abdülkadir Ahmed 'Atâ tarafından da tahkiki yapılarak tek cilt halinde 1999 yılında Lübnan'da neşredilmiştir.

el-Mâzinî'nin bu eseri kelimedeki harflerin illetli ve zait olup olmama açısından yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde ele alınan isim ve fiil kalıpları, bunları meydana getiren asli ve ziyade harfler karışık bir şekilde ele alınarak işlenmiştir.(Yavuz, 1999: XX/399)

Sarf ilminin ana hatları ve genel kaideleri oluşturulurken sarfçılar; semâ, kıyas, sarfî illetler ve icmâdan oluşan dört metot takip etmişlerdir. Bu dört metotla kurallar oluşturulmuş ve meseleler çözüme kavuşturulmuştur. Ebû Osman el-Mâzinî de bir dilbilimci olarak sarf alanında bu dört metodu kullanmıştır. Ancak bu dört metodun öncelik sırası ve hücciyet değeri noktasında bazen cumhûra muhalefet etmiş bazen de denk düşmüştür.

Semâ: fesahatine güvenilen kişinin sözünden delil getirmektir. Buradaki sözden maksat; Kur'an-ı Kerim, Hadisî şerifler ve Arap dilinin, müvelledûnun çoğalmasa sebebiyle bozulma sürecine girdiği döneme kadar olan Araplardan edinilmiş sözdür.

İlk olarak genel bir inceleme ve araştırma yapıldıktan sonra kurallar konulmaya başlanmıştır. Bu kurallar konulurken de dayanak olarak sema' metoduna giren Kur'an-ı Kerim, Hadis-i şerifler ve Arap kelâmı (şiir ve nesir) kullanılmıştır. Ebû Osman el-Mâzinî'den önce oluşturulan sarf kuralları bu metotlara tabi tutulmuştur. Sarf âlimlerinin başvurdukları ilk kaynak Kur'an-ı Kerim olmuştur. Sonra diğerleri sırasıyla takip edilmiştir.

Ebû Osman el-Mâzinî söz konusu metotları kendisine has bir öncelik sırasına göre takip etmiştir. el-Mâzinî, kuralların Kur'an-ı Kerime arz edilmesi noktasında genel kabulün dışında bir yol takip etmiştir. O, bu metot mukabilinde kıyasa çok önem vermiş ve " Arap kelimelerine kıyas edilen, Arap kelimeleridir" meşhur sözünü söylemiştir. el-Mâzinî, " معایش " kelimesinde olduğu gibi bazı sarf kaidelerinin uymadığı mütevatir kıraatlerden Nafî'nin kıraatını yererek kıyası tercih etmiştir.(Hulvânî, 1983:37) O, kıraatlerin mütevatir olup olmadığına değil, bu konuda sarf ilminde oluşturulan kurallara uyup uymadığına bakmıştır.

el-Mâzinî'nin Hadisî şeriflere karşı metodu da farklıdır. Onun *et-Tasrif* adlı kitabına bakıldığında el-Mâzinî, burada delillendirme yaparken hiç hadislere başvurmamıştır. Onun böyle bir davranışı, hadislere karşı olduğu izlenimini vermiştir. Ancak el-Mâzinî'nin bu konudaki durumu, onun kitabının gayet muhtasar olması ve çok fazla istişhad getirme fırsatını vermemesinden de kaynaklandığı öngörülebilir. Fakat yine de kaideleri istinbat edip delillendirme noktasında Arap kelimelerine çokça müracaat ederek hadisleri ihmal etmesi böyle bir düşünceye mahal vermemektedir.

Ebû Osman el-Mâzinî'nin Arap kelâmı hususundaki metoduna gelince bu konuda, " dil ancak ve ancak güvenilir kimselerden alınmalıdır" demiştir. Bu konuda dil âlimleri ile el-Mâzinî'nin, muhaddislerde olması gereken bir vasfın sarfçılar için de şart koşmaları garipsenmemelidir. Çünkü o dönemde şer'i ilimler iç içe ve âlimler de pek çok alanla iştilen şahsiyetlerdir. Dil grameri beşeri ilimlere hizmet etmek ve başlangıç itibariyle bu ilimlerin metinlerini doğru kavramaya yönelik oluşturulan bir ilimdir. Dolayısıyla onun kaidelerinin sağlam temellere dayandırılması gayet tabii ve hatta gerekli bir davranıştır. (Suyûtî, 1986: I/119)

Yine el-Mâzinî, dil malzemesinin alınması konusunda kişinin hem kabilesinin hem de kendisinin bilinmesi noktasında sorgulayıcı bir tavır sergilemiş ve söyleyeni bilinmeyen bir kelâmı, delil olarak kabul etmemiştir.(Çıkar, 2008: 57) el-Mâzinî'den önceki âlimlerin uygulamalarına bakıldığında bizzat ismin sorgulanması noktasında herhangi bir malumata rastlanmamaktadır. Bu yüzden böyle bir sorgulayıcı yöntemin ilk defa Ebû Osman el-Mâzinî tarafından yapıldığı ifade edilmiştir.

el-Mâzinî'nin yukarıda sözü edilen sikkadan kast ettiği sadece ravilerden ibaret olmayıp Arapların fesahat dereceleriyle de ilintilidir. O, Araplardan kimisinin Arapçasına itibar edilir. Kimisinin de Arapçasına itibar edilmez görüşünü benimsemiştir. Arapçasına itibar edilenleri de iki kısma ayırır. Biri, Arapların çoğunluğunun kullandığı dili kullananlar, diğeri de azınlıkta kalanlardır. Burada el-Mâzinî, kitabındaki kaideleri istinbat ederken Arapların çoğunluğunun kullandığı dili delil olarak kullanmış ve onların

görüşlerini benimsemiştir. Ancak bazen de azınlıkta kalan ve Arapçasına güvenilen diğer nadir görüşlere de kitabında yer vermiştir.

el-Mâzinî, sarf incelemelerinde ve kaideleri delillendirmede sadece tek bir kabilenin lugatıyla veya tek bir mezhebin görüşüyle yetinmemiştir. O bu konuda birden fazla kabile ya da mezhebin görüşünü cem etmiştir. Ancak bu davranış sonraki muhdes sarf âlimlerince kabul görmeyen bir davranış olmuştur. Çünkü onlar sahih bir yöntem için sadece bir lehçeye dayanmasını öngörmüşlerdir. İncelemelerinde pek çok lehçenin sentezlemesini hatalı bir tutum olarak addetmişlerdir. Fakat el-Mâzinî'nin bu cem etme durumu sathi bir davranış ve ferdi bir takım kelimelerle sınırlı kalmıştır.

Şiirleri istidlal konusunda dilciler, şairleri; câhiliye dönemi, hem cahiliyeye hem İslam dönemi, İslâm dönemi ve müvelledûn olarak dört gruba ayırmışlardır. el-Mâzinî, bunlardan câhiliyyûn, muhadramûn ve islâmiyyûn şairlerin şiirlerini delil getirmiştir.(Hindâvî,1989: 203) Herhangi bir şiirin kullanımı Arap toplumunda şöhret bulmuşsa bu durumda el-Mâzinî, söz konusu şiirin kendi görüşüne pek uymaması ve ona yönelik içinin pek mutmain olmamasına rağmen kaynağının şöhretinden dolayı delil olarak kabul etmiştir.(Şenkîti, 199: 131)

Ebû Osman el-Mâzinî', sarf ilmi incelemeleriyle alakalı metodunu Basralıların usulü üzerine kurmuştur. Bu usul, mücerred olan isimlerin sülâsi, rubâi ve humâsi olarak üç kök halinin olduğu; mücerred olan fiillerin ise sülâsi ve rubâi olarak iki kök halinin olduğudur. el-Mâzinî bu konuda zaid olan " ا، ي، و، ء، م، " on harfi söz konusu köklerde bulamadığı ve bu konuda Basralıların görüşüne mutabık görüş beyan ettiği için onlara tabi olmuştur.

Ebû Osman el-Mâzinî'nin kıyas metoduyla alakalı yöntemi ise söylemiş olduğu şu sözleriyle veciz bir şekilde özetlenebilir:

- " Arap kelimasına kıyas edilen, Arap kelimandandır." (Ebu'l-Mekarim, 2007: 86)
- " Kıyas, Araplardan duyulan şeyler üzerinde kurulması gerekir. Arapların kullanmadıkları şeyler üzerine kıyas yapılmaz."
- " Kıyas, Arap kelimasında çoğunluğun kullanımına ve kullanımda genel olan şeyler üzerine yapılmalıdır. Ancak yaygın kullanıma uymayan nadir ve şaz olanlar ise Araplardan geldiği gibi ezberlenmeli ve asla onlar üzerine kıyas yapılmamalıdır."

el-Mâzinî'nin bu sözleriyle kıyas alanındaki bu yönteme davet eden ilk kişi olduğu, Kıyas-ı Lugavî'nin kapısını araladığı, ondan sonra Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî'nin bu yöntem üzere onu takip ettikleri iddia edilmiştir.

Kıyas amelîyesine konu olan makis, iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan biri makisin bir olgu veya bir hüküm olması, diğeri de makisin metin olmasıdır. Yani duyulmayan müştak kelimenin duyulana kıyaslanmasıdır ki bu kısmı Ebû Osman el-Mâzinî, nakledilenle yetinilmesi gerektiğini savunmuş ve bu konuda muhafazakâr görüşü yani dilin ve dildeki muttarid kuralların takrir etmiş olduğu muhafaza edilen nakilleri savunanların öncüsü olmuştur. Kıyas alanında Ebû Osman'a isnat edilen bu öncülüğü, bizzat el-Mâzinî tarafından Halil b. Ahmed ve Sibeveyhi'ye dayandırılmıştır. Zira el-Mâzinî onlardan şu sözü nakletmiştir: " Arap kelimasında olmayan bir şeyin, onların söz konusu kelimalarında bir anlamı yoktur. Kendileri katında bir anlam ifade etmeyen bir misalin, onların kelimasında nasıl bir yeri olabilir ki?" (Ebû'l-Mekârim, 2007: 88)

Arap dilindeki kıyasın; fer'in asla, aslın fer'e, benzerin benzere ve zıddın zıdda hamledilmesi şeklinde dört kısımda incelenmiştir. Bu bağlamda benzerin benzere hamledilerek delillendirme noktasında Ebû Osman el-Mâzinî, ortada herhangi bir benzerin olmayışı durumunda " Ademü'n-Nezir " (benzerin olmayışı) delilinin kullanılabileceğini söylemiştir. Bu delil hükmün isbatına yönelik değil, hükmün menfiliğinin ortaya konulmasında bir delildir. el-Mâzinî bu delili, س و ف edatlarının müzari fiilini ref ettiğini söyleyenlere karşı kullanmış ve ولسوف يعطيك ربك فترضى (Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak ve sen de memnun olacaksın. Duhâ, 93/5) ayetini göstererek te'kid lamının, fiilde amel eden âmilin başına gelip de bu haliyle amel eden hiçbir 'âmili Arap dilinde görmediğini söylemiştir. (Suyûtî, 2006: 140)

Ebû Osman el-Mâzinî'yi kıyas metodunu kullanmaya ve böyle bir gereksinim duymaya iten iki durum söz konusu olmuştur. Birincisi Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin Irak'ta fıkıh alanıyla alakalı kurmuş oldukları kıyas medresesidir. Ebû Osman böylece fukahadan ve onların kullanmış oldukları kıyas metodundan etkilenmiştir. İkincisi ise Arapların Acemlerle karışması ve pek çok yabancı kelimenin Arapçaya girerek dilin kullanımında hatalara yol açmasıdır.

Üçüncü metot olan illet konusuna gelince bilindiği üzere kıyasın dört rüknünden biridir. Her şeyde olduğu gibi dil alanında da ortaya konulan usul ve kuralların mutlaka bir dayanağı ve sebebi olması gerekir. Arap toplumu da dil kurallarını oluştururken nassi ve mantiki birtakım öncüllere başvurmuşlardır.

el-Mâzinî, nahiv alanında günümüze ulaşmayan *Fi ileli'n-nahv* adlı küçük hacimli bir kitap yazmasının yanı sıra sarf alanında illet ile ilgili böyle müstakil bir kitap kaleme almamıştır. *et-Tasrif* adlı kitabında sarf konularını açıklarken illetlerini de beraberinde ele almıştır.

el-Mâzinî, illet konusunu çok önemsemiş ve üzerinde çokça kafa yormuştur. el-Mâzinî'nin illet üzerinde bu kadar durmasının nedeni onun, Arapların kullandıkları ya da kullanmayıp ihmal ettikleri her şeyde mutlaka bir illete binaen olduğuna olan inancı, onun küllî usulleri ve genel ölçüleri koymadaki gayret ve çabasından kaynaklanmaktadır.

Ebû Osman el-Mâzinî'nin illetlerinin büyük çoğunluğu dil sezgisine dayanmaktadır. Çünkü onun illetlendirmelerinin çoğunun dayanağı zevk ve keskin duygulardır. Yani nazari birtakım cedel tarzı tartışmalardan ziyade dil zevkini etkileyen hafiflik ağırlık ve kulağı tırmalayan bir takım durumların ortadan kaldırılmasına bağlı olan illetlerdir.

Ebû Osman el-Mâzinî'nin sarf ilminde takip ettiği yöntemlerin sonuncusu olan icmâya gelince âlimler bunu iki kısma ayırmışlardır. Biri Arapların icmâsı, diğeri de nahiv âlimlerinin kendi aralarındaki icmâlarıdır. Nahivcilerin icmâsından maksat ise Basra ve Kûfe ekollerinin bir konu üzerinde birleşmeleridir. (Suyûtî, 2006: 73) Ebû Osman el-Mâzinî *et-Tasrîf* adlı kitabında sadece bir meselede icmâyı zikretmiştir ki bu icmâ çeşidi de ikinci kısım olan nahivcilerin icmâsıdır. Nahivcilerin bu icmâsı sülâsilerin, lame'l-fiilin tekrarı ile humâsilere ilhakı konusu hakkındadır. el-Mâzinî, böyle bir şeyin Araplardan gelmediği için bunu delil olarak kabul etmemiştir. O, bu konuda şunları söylemiştir: "sülâsiden olan ضرب vb. kelime السفرجل kelimesi kalıbında nasıl kurulur? Denilirse buna nahivcilerin tümü icmâ ederek lamın tekrarıyla صَرْجٌ olduğunu söylerler. Ben ise Araplardan lame'l-fiilin konumuyla üç harfli olan bir kelimenin beşliye ulaştığını duymadım" diyerek, Araplardan duyulmayan bir şey üzerine kıyaslamının doğru olmadığını savunduğu için nahivcilerin icmâsını da kabul etmemiştir.

Sonuç

Sarf ilmi Arap dil ilimleri arasında önemli bir yer tutar. İlk dönemlerde gramer ilmi bir bütün olarak kabul edildiğinden nahiv ve sarf ilimleri birlikte ele alınmıştır. İlimler arasındaki tasnif tartışmalarıyla birlikte ilimleri birbirinden ayıran temel öğeler olan konu ve amaç açısından aynı kategoride tutulmaları mümkün olmayan bu ilimler zamanla müstakil ilim olmuşlardır.

İlk dönem itibariyle sarf ilmiyle alakalı görüşler serd edilmiştir. Ancak bu ilme dair ilk müstakil eser yazan Ebû Osman el-Mâzinî'dir. Yazmış olduğu *et-Tasrîf* adlı eser İbn Cinnî'nin şerhiyle birlikte günümüze ulaşmıştır. Dil âlimlerinin sarf ilmine bakışı ve el-Mâzinî'nin bu ilme yapmış olduğu katkı ve getirmiş olduğu yenilikler ortaya konulduğunda bu ilmin kurucusu unvanını hak ettiği görülmektedir. Gereksiz tartışma ve uzatmalara girmeden, ele aldığı konuyu yeterli derecede öz bir şekilde sunmuştur.

KAYNAKÇA

- ABDÜNNEBİ, Muhammed 'İd Hasan (2010). *Devru medreseti'l-kûfe fi neş'eti ilmi's-sarf*, Kahire.
- BALCIOĞLU, Mehmet (2014). "Ebû Osman el-Mazini'nin Arap Sarf ve Gramerine Dair Farklı Bazı görüşleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 14, Sayı: 2, Temmuz-Aralık, ss. 115-127.
- el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (1998). *Sahîhü'l-buhârî*, (thk: EbûSüheyb el-Kermî), Medine: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye li'n-Neşr, Kitabu Fezâilî'l-Medîne, Bâbu Harimî'l-Medîne,
- el-CÜRÇÂNÎ, Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdurrahman (1995). *el-Umûd kitab fi't-tasrîf*, (thk: el-Bedrâvî Zehran), Kahire: Darü'l-Maarif.
- ÇELEBÎ, el-Mevlâ Mustafa b. Abdullah Katib, *Keşfü'z-zünnun 'an esami'l-kutubi ve'l-fünun*, Beyrut: Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabi.
- DAYF; Şevkî (1968). *el-Medarisü'n-Nahviyye*, Kahire: Daru'l-Maarif.
- DURMUŞ, İsmail (2011). "et-Tasrîf Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara.
- EBÜ'L-MEKÂRİM, Ali (2007). *Usulu't-tefkîri'n-nahvi*, Kahire: Daru Garîb.
- ELMALL, Hüseyin (1994). "Ebu Osman el-Mâzinî Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara.
- eEL-ENBÂRÎ, Ebû'l-Berekat Kemalüddin (1985). *Nüzheti'l-elbâ fi tabakâti'l-udebâ*, Ürdün: Mektebetü'l-Menar.
- ERGÜVEN, Şahabettin (2007). "Arap Dilinde Lahın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, Sayı: 11, ss. 155-183.
- GÜNDÜZÖZ, Soner (1997). "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, ss. 283-300
- el-FİRUZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed Yakub (2005). *el-Kâmûsu'l-muhît*,(thk: Mehtebu Tahkîki't-Lübnan: Turâs fi Müesseseti'r-Risâle.
- el-HAMEVÎ, Ebû Abdullah Yakut (2012). *Mu'cemü'l-udeba*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- HİNDÂVÎ, Hasan (1989). *Menahicü's-sarfiyyin ve mezahibuhum fi'l-karneyni's-sâlis ve'r-râbi' mine'l-hicre*, Beyrut: İlim Yayınevi.
- HULVÂNÎ, Muhammed Hayr (1983). *Usulu'n-nahvi'l-arabi*, Rabat: el-Nâşir el-Atlâsî.
- İBN HÂCİB, Cemâlüddin Osman b. Ömer (2010). *el-Kâfiye fi ilmi'n-nahv ve's-şâfiye fi ilmi't-tasrîf ve'l-hat*, (thk: Salih Abdülazim eş-Şâir), Kahire: Mektebetü'l-Âdâb.
- İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed (2009). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbau ebna'z-zaman*, Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- İBN MANZÜR (2010). *Lisanü'l-arab*, sarf mad.,Suudi Arabistan: Vizaretü'ş-Şuuni'd-Dîniyye ve'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da' ve ve'l-İrşâd,
- İBN CİNNÎ, Ebû'l-Feth Osman (1999). *el-Munstf*, (thk: Muhammed Abdulkadir Ahmet 'Atâ), Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İBN NEDİM, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Yakub (1997). *el-Fihrist fi ahbari'l-ulemâi'l-musanniifin mine'l-kudemave'l-muhdesin ve esmâi kutubihim*, Beyrut: Darü'l-Ma' rife.
- İBNÜ'L-ENBÂRÎ, Ebû'l-Berekat Kemalüddin (1985). *Nüzheti'l-elbâ fi tabakâti'l-udebâ*, III. baskı, Ürdün: Mektebetü'l-Menar.
- KAHHALE, Ömer Rıza. *Muceümü'l-müellifin teracüm musanniifi'l-kutubi'l-arabiyye*, Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- EL-KİFTÎ, Cemâlüddin Ebî'l-Hasan (1986). *İnbahü'r-ruvât 'ala enbahi'n-nuhât*, (thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi.
- KILIÇ, Hulusi (2009). "Sarf Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara.

- KIZIKLI, Zafer (2007) "Arapçada Dil Bilimlerinin Tarihsel ve Kavramsal Temelleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 11/30, ss. 249-262.
- MÂZİNÎ, Ali b. Ahmed b. Ali (2006). *el-Mesâilü'n-nahviyye inde ebî osman el-mâzinî cem'an ve dirase*, Yemen: Aden Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- MERZUBÂNÎ, Ebû Ubeydillah Muhammed b. İmran (1964). *Nûrû'l-kabes el-muhtasar mine'l-muktebes fi ahbari'n-nuhât ve'l-udebâ ve'ş-şuâra ve'l-ulemâ*, en-Neşrâtü'l-İslâmiyye.
- el-MÜBERRED, Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezid (1994). *el-Muktedeb*, (thk: Muhammed Abdülhalik Adîme), Kahire: İhyâu't-Türasi'l-İslâmî.
- NAHLE, Muhammed Ahmed (1987). *Usulu'n-nahvi'l-arabî*, Beyrut: Daru'l-Ulumi'l-Arabiyye.
- eş-ŞATIR Muhammed Ahmed Muhammed (1983). *el-Mucez fi neş'eti'n-nahv*, Kahire: Meketbetü'l-Külliyatü'l-Ezheriyye.
- en-NECCÂR, Latife İbrahim Muhammed (1994). *Devrû'l-binyeti's-sarfîyye fi vasfi'z-zahireti'n-nahviyye ve ta'kidîha*, Amman: Darü'l-Beşir.
- SELLUM. Safvan (2005). *Eserü'l-Mazini fi Men CaeBa'deh (el-Müberred-el-Farisi)*, Suriye: Teşrin Üniversitesi İlmî Araştırma ve İnceleme Dergisi, Silsiletü'l-Adab ve'l-Ulûmü'l-İnsaniyye, c. 27, sayı: 2.
- SEZGİN, Fuad (1988). *Tarihu't-turasi'l-arabi*, Suudi Arabistan.
- es-SİRÂFÎ, Ebu Said (1955). *Ahbaru'n-nahviyyin el-basriyyin*, (thk: Taha M. ez-Zeyni-M. Abdülmünim Hafaci), Mısır.
- Es-SUYÛTÎ, Celâlüddin Abdurrahman (1965), *Buğyetü'l-vuat fi tabakati'l-lugaviyyin ve'n-nuhât*, (thk: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- es-SUYÛTÎ, Celâlüddin Abdurrahman (2006). *el-İktirâh fi usûli'n-nahv*, (thk: Abdülhakim Atiyye-Alauddin Atiyye), İBeyrut: Darü'l-Beyrût.
- es-SUYÛTÎ, Celâlüddin Abdurrahman (1968). *el-Müzhir fi ulumi'l-luga ve envâiha*, (thk. Komisyon), Beyrut: Menşurâtü'l-Mektebetü'l-İlmiyye.
- eş-ŞENKÎTÎ, Ahmed b. el-Emin (1999). *ed-Dürerü'l-levâmi' ala hemi'l-hevâmi' şerhi cemi'l-cevâmi'*, Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- et-TANTÂVÎ, Muhammed, *Neşe'tü'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, Kahire: Darü'l-Maarif, Kahire, II. baskı, s. 41.
- YAVUZ, Mehmet (1999). *İbn Cinni Maddesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Ankara.
- VELED EBBÂH, Muhammed Muhtar (2008). *Tarihu'n-nahvi'l-arabi fi'l-meşrik ve'l-mağrib*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.